

Gérard Depardieu a Nathalie Baye ve francouzském filmu *Návrat Martina Guerra* (1982)

Lidé na Martina nezapomněli. Pamatují si ho jako zatrpklého a nespokojeného muže. Avšak poté, co se po dvanácti letech vrací ke své rodině, působí úplně jiným dojmem. Především jeho žena Bertrande konečně nalézá spokojenost a štěstí. Martin je po svém návratu milým, sebevědomým a energií překypujícím mužem.

Změnila ho válka... nebo je muž, který o sobě prohlašuje, že je Martin Guerre, podvodník?

Okolo osoby Martina vzrůstá podezření. Martin Guerre je obžalován, případ se dostane před soud, který má rozhodnout o Martinově totožnosti. Mezi hlavní svědky patří Bertrande, Martinova žena, jejíž svědectví bude rozhodující...

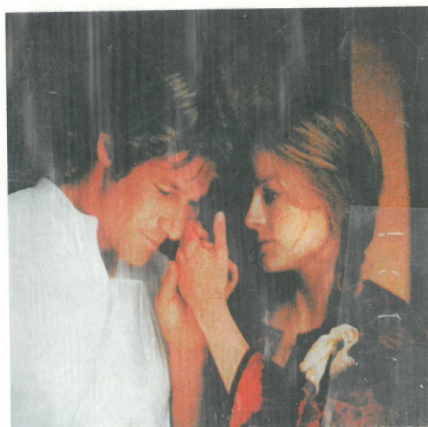
R Y B K A

PUBLISHERS

Příběh Martina Guerra (české veřejnosti lépe známého jako Sommersby), který se odehrál ve Francii v polovině 16. století, již více než čtyři sta let inspiruje spisovatele, historiky, právníky i scénáristy a filmové režiséry. Na jeho náměty byly natočeny dva slavné filmy a známý broadwayský muzikál.

Guerrův případ a slavný soudní proces, kterým jeho příběh vyvrcholil, se staly skutečnou legendou.

Návrat pravého Sommersbyho je společným dílem tří autorů, kteří spojili své síly a napsali definitivní tečku za legendární historií.

Kniha byla přeložena do čtrnácti světových jazyků.

Jodie Fosterová a Richard Gere v americkém filmu *Návrat Sommersbyho* (1993)

Návrat pravého Sommersbyho

Návrat pravého Sommersbyho

JEAN-CLAUDE CARRIERE, DANIEL VIGNE
NATALIE ZEMON DAVISOVÁ

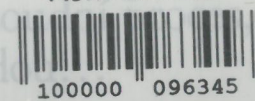
9 788086 182186

A35100 b

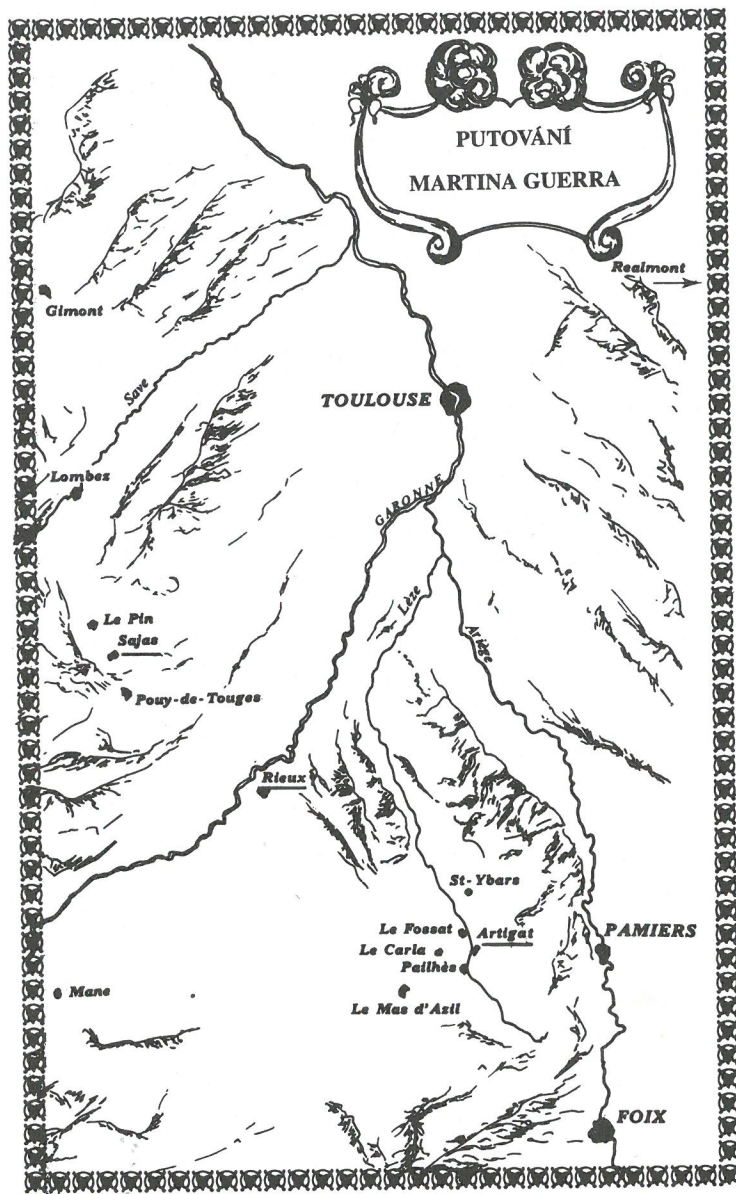
CAR

Skutečný příběh a slavný soudní proces, který se stal legendou

KJM BRNO

100000 096345

PŘEDMLUVA

Když jsem v roce 1976 poprvé četla *Arrest Memorable* od Jeana de Coras, hned jsem si pomyslela, že by to byl vhodný námět pro film. Byla to báječná příležitost, jak před tisíci diváky evokovat šestnácté století. Měla jsem před sebou podivuhodný příběh, který se nemohl odehrát nikde jinde než ve vesnici a soudní síni nám tak vzdáleného světa šestnáctého století, jehož ozvěnu, která je stále důvodem k zamyšlení, však přes propast času slyšíme i dnes. Šťastnou náhodou jsem v létě 1980 mohla o svém snu promluvit se svým přítelem, historikem Emmanuelem Le Roy Laduriem, a ten mi řekl: „Mám za to, že se právě hned dva filmaři pokoušejí napsat scénář na stejný námět.“ A za několik dní jsem již začala spolupracovat s Jean-Claudem Carrièreem a Danielem Vignem na filmu *Le Retour de Martin Guerre*.*

Na začátku projektu jsem viděla svůj přínos historika pro filmaře značně neskromně. Avšak brzy jsem pochopila, že natáčení filmu po boku dvou tak talentovaných a zkušených

* Na stejný námět byl natočen i u nás známý americký film *Návrat Sommersbyho*, jehož děj je však přesazen do konce americké občanské války (pozn. překl.).

mužů mě jako historičku může leccčemu naučit. A tak jsem byla neustále nucena ptát se faktů, která jsem zjistila, na otázky, na něž by mě dříve ani nebylo napadlo pomyslet. Nesbírala jsem zde fakta proto, abych přesvědčila poučeného čtenáře o pravděpodobnosti některé postavy či vysvětlení, ale abych přesvědčila herce, který tuto postavu ztělesní, a diváky, kteří budou událost prožívat na plátně. Teprve nyní jsem pochopila, jaké nitky spojují „obecnou tendenci“ práce historika a prožitky lidí. Mým úkolem bylo učeně pojednat o rodině a sňatkových zákonech XVI. století, Jean-Claude Carrière navrhoval dialogy a Daniel Vigne se snažil vyjádřit co nejjednodušeji a nejživěji tyto vztahy obrazem.

Musela jsem nyní promýšlet každou epizodu z pohledu hlavních aktérů, nejen Bertrandy, falešného Martina a Corase, ale také strýce, matky, faráře a služky. Dokonce i ty dva týdny, které jsem prožila přímo při natáčení, mi poskytly látku k historickým úvahám. Imaginární minulost tu byla rozdělena do několikasekundových sekvencí a v oslňující záři reflektorů jsme slyšeli slyšeli říkat a opakovat, byť z jiného úhlu, věty a gesta z XVI. století poznamenaná určitým napětím, jaké vždy vzniká mezi představou režiséra, řídicího natáčení, a ztělesněním postavy hercem. Když jsem viděla Gérarda Depardieua, jak se mění v postavu Martina Guerra, pomohlo mi to pochopit počínání Arnauda z Tilhu. Nikdy mě nenapadlo, jak široké konotace v sobě mohla skrývat věta „Ženy bývají od přírody často klamány mazaností mužů“ pronesená v XVI. století, dokud jsem vlastně neviděla Jeana de Coras ztělesněného Rogerem Planchonem. To oni dělali film, ale pro mě to byla skutečná historická laboratoř; výsledkem pokusů nebyly důkazy, ale příběhy, jak se skutečně mohly odehrát.

Zažila jsem rovněž nesmírně osvobozující pocit, když jsem

mohla ukázat některé události, například když se Bertrand de Rols učila podepsat, pro něž jsem sice neměla žádný přesný důkaz, ale o nichž jsem věděla, že se mohly v XVI. století odehrát.* Catherine Boërová (nebo Boëriová) nebyla ve skutečnosti služkou u Guerrových, ale když jsem viděla, jak krásně Jean-Claude Carrière a Daniel Vigne tuto roli zpracovali, nemohla jsem už dělat nic jiného než jim pomoci dodat této postavě co největší zdání pravděpodobnosti. A nejpłodnější rozhovory, které jsem kdy měla o tom, co asi mohla pociťovat služka žijící řadu let v téže rodině, jsem vedla s Isabelle Sadyanovou, když se na tuto roli připravovala.

Jestliže jsme se přesto někde drobně odchýlili od historické skutečnosti, pak ne proto, abychom historii obohatili, ale abychom ji zjednodušili. Ve dvouhodinovém filmu nelze, a ani se nemá říci všechno, a zejména baskický původ rodiny Guerrových (jemuž ve své analýze věnuji značný prostor) byl zcela pominut. Zneklidňovalo mě zjednodušení postoje Bertrandy de Rols v průběhu procesu pro podvod. Ale pak jsem viděla Nathalii Bayovou, s jakou podivuhodnou intuicí prožívá úděl ženy z minulosti a jak ve své roli evokuje nejasnosti a dvojznačnosti chování skutečné Bertrandy.

Další odchylky od historických dokumentů byly způsobeny nedostatkem peněz či času. V takovém případě jsem prožívala velice intenzivně střet se svým povoláním historika. Když nemám v knize místo, pak stačí jen říci: „První proces se konal v Rieux a Martin Guerre ho prohrál“; nikdo po mně nechce, abych na tom vybudovala několikaminutovou scénu pro natáčení. Když se mi nedostává času (což se také stalo, protože do

* Našla jsem totiž v sousední vesnici ženu jako Bertrandu, která se uměla podepsat jménem.

doby natáčení jsem nestihla prostudovat baskické archivy v Pau, abych se dočetla o itineráři Martina Guerra), mohu buď mlčet, nebo říci „možná“, „snad“; těžko po mně může někdo chtít, abych vyslovila definitivní historický soud o každém detailu, jehož natáčení bude trvat deset minut.

Z tvůrčího napětí mezi prací při natáčení a prací historika se ve mně zrodila touha o historii Martina Guerra napsat. Utíkala jsem z natáčení v Balagué do archivů ve Foix, Toulouse a Auch; v mé hlavě se odvíjel dvojí scénář. Oba však vycházely ze stejné inspirace: má Bertrande, můj Pierre Guerre, můj falešný Martin i ostatní mají stejnou psychologii, zdá se, že to jsou stejné postavy jako ty, které podle mých rad vytvořili Jean-Claude Carrière a Daniel Vigne. Avšak mé postavy, to jsou lidé, které od nás dělí staletí, lidé žijící své životy ve svém prostředí a mající vlastní osud. Od svobody, jakou jsem objevila díky filmu, se vracím k náročnému, leč milovanému boji s texty, oněmi kusy papíru, jež mi zanechala minulost a jimž se nesmím zpronevěřit.

*Natalie Zemon Davisová
Paříž, březen 1982*

PODĚKOVÁNÍ

U niverzitě v Princetonu a National Endowment for the Humanities Spojených států patří mé uznání za finanční pomoc, která umožnila realizovat tyto výzkumy. Musím rovněž poděkovat pracovníkům archivů v Archives départementales v Ariège, v Haute-Garonne, Gers a Gironde, neboť bez jejich úsilí bych ve své práci nemohla tak rychle postupovat. O své vzpomínky na rodné vesnice a své znalosti o příběhu Martina Guerra se se mnou ochotně podělili paní Marie-Rose Béliérová, pan Paul Dumons a pan Hubert Daraud z Artigatu. Řada amerických i francouzských kolegů mi velkoryse nabídla nápady a bibliografickou pomoc: Paul Alpers, Yves a Nicole Castanovi, Barbara B. Davisová, William A. Douglas, Daniel Fabre, Stephen Greenblatt, Richard Helmholtz, Paul Hiltzold, Élisabeth Labroussová, Helen Naderová, Jean-Pierre Poussou, Virginia Reinburgová, Alfred Soman a Anne Waltnerová. Velkou oporou mi byla Angélique Léviová, která mé dílo přeložila do francouzštiny. Bez pomoci mého skutečného manžela, Chandlera Davise, by tato historie domnělého chotě nebyla nikdy vznikla.

ÚVOD

*Dobrá žena, jež má špatného manžela,
mívá často srdce zkormoucené.
Láskou měkne kámen, penězi pak vše.^{11*}*

Venkované XVI. století popisovali manželství pomocí přísloví. Historikové jsou o něm informováni stále více díky svatebním smlouvám a závětím, farním matrikám narozených a zemřelých a také díky textům různých předsvatebních rituálů a venkovských popěveků. Co však lze stále těžko pochopit, to jsou naděje a pocity venkovanů, způsob, jakým prožívali životní protivenství i šance, jež jim jejich existence nabízela. Myslíme si často, že si lidé na venkově nemohli příliš vybírat, ale není to jen všeobecně přijímaná domněnka? Neexistovali ve vesnicích jedinci, kteří se snažili utvářet si život jinak a vybírat si neobvyklé cesty, které by nikdo nečekal?

Ale co má dělat historik, probírající se informacemi jako listím plovoucím po hladině, aby se dostal do hlubin času? Zkoumáme dopisy a soukromé deníky, autobiografie, kroniky a rodinné historie. Studujeme písemné prameny – divadelní

* Viz poznámky za textem.

hry, lyrické básně i pohádky – které nám, bez ohledu na svůj konkrétní vztah k životu jednotlivců, ukazují, jaké emoce a reakce mohli autoři v dané době očekávat. Venkované, z nichž v XVI. století devadesát procent neumělo číst ani psát, nám o svém soukromém životě zanechali jen málo dokladů. Paměti a deníky, které máme k dispozici, jsou strohé: jedna nebo dvě řádky o narození či úmrtí, o tom, jaké bylo počasí. Thomas Platter nám zanechal portrét své matky, tvrdě pracující venkovanky: „Když jsme se chtěli s matkou rozloučit, plakala... Nikdy jindy jsem ji plakat neviděl, neboť to byla žena kurážná a srdnatá, ale drsná.“ Avšak tuto stránku napsal tento učený hebraista až dávno poté, kdy opustil rodnou švýcarskou vesnici a její horské pastviny.²¹

Pokud vůbec nějaké literární prameny týkající se venkovanů existují, řídí se pravidly literární klasiky, podle nichž je venkovan postavou vyhrazenou pro komedie. Komedie uvádí na scénu „lidové postavy“ „nízkého původu“, jak předpisuje teorie. „Komedie popisuje a představuje soukromé osudy lidí nestrojeným a skromným stylem... Její vyznění je šťastné, zábavné a veselé.“ Tak v *Cent Nouvelles nouvelles* překvapí drsný venkovan svou ženu v loži s přítelem, ale uklidní jej příslib dvanácti měřic obilí, a aby obchod uzavřel, nechá milence v klidu dokončit milostnou hru. V *Propos rustiques*, které vydal bretaňský právník Noël du Fail v roce 1547, vzpomíná starý venkovan Lubin na dobu, kdy se ve třiceti čtyřech letech ženil: „Vůbec jsem nevěděl, co to je být milencem... Představte si, že mladý muž by dnes prožil patnáct let, a ani si to s děvčaty nevyzkoušel.“³¹ Obraz, který z těchto líčení vyvstává, má svou hodnotu – komedie je přese všechny výhrady cenným nástrojem zkoumání lidského osudu –, ale řadu situací a emocí vůbec nezaznamenává.

Existuje ještě jeden typ pramenů, v nichž se setkáváme s venkovany v nezáviděníhodném postavení, ale jejichž vyznění už nebývá tak šťastné: soudní analý. Díky záznamům inkvizice mohl E. Le Roy Ladurie vytvořit obraz katarské vesnice Montailou a C. Ginzburg představit ve své studii odvážného mlynáře Menocchia. Zápisy diecézních soudů jsou plné manželských afér, z nichž vysvítá, jak se vesničané i drobný lid ve městech snažili manévrovat v úzkých mantinelech tehdejších zvyklostí a práva, aby našli životní družku, která by jim vyhovovala.⁴¹

A konečně tu jsou protokoly z různých kriminálních případů. Uvedeme si pro příklad příběh, který v roce 1535 líčil mladý venkovan z okolí Lyonu, jenž žádal krále o milost za vraždu spáchanou v návalu hněvu. Dokonce i ze zápisu pořízeného prokurátorem před námi vyvstává obraz nešťastného manželství:

„Před rokem našel zmíněný žadatel vhodnou partii a oženil se s Ancely Learinovou... Té si řádně hleděl a staral se o ni jako o svou ženu a přál si žít s ní v míru. Avšak řečená Ancely... leckdy jako by pozbyla rozumu a zamýšlela uvedeného žadatele zabít a bít a také jej vskutku bila... Avšak shora uvedený žadatel snášel ty věci bez hněvu..., neboť doufal, že se časem uklidní. To se však nestalo... a v neděli druhého dne tohoto měsíce máje, když uvedený žadatel pojídal s ní v klidu a míru ve svém domě polévku, požádal ji o víno ze skleněné láhve, kterou měla při sobě a kterou mu nechtěla dát. Naopak řekla, že mu s ní dá po hlavě, a to také udělala... řečenou láhev rozbila a víno uvedenému žadateli rozlila po obličejí... Stále ještě v hněvu se zdvihla od stolu, vzala jídelní misku a... mrštila jí po něm, takže by ho byla dozajista vážně zranila, kdyby se nebyla služka postavila mezi ně. A tehdy

řečeného žadatele posedl hněv a krev v něm vzkypla... i vzal nůž, jenž ležel na stole... a skočil na tu ženu a bodl ji nožem jen jedinkrát..., ale do břicha.“

Jeho žena nežila dost dlouho, aby nám poskytla vlastní verzi příběhu.⁵¹

Takové dokumenty nám prozrazují leccos o očekáváních a reakcích venkovanů té doby, kdy o náhlé vzrušení a potíže nebyla nouze. A právě v roce 1560 se před parlament, tedy soudní dvůr* v Toulouse dostává kriminální aféra, která vrhá světlo na to, jak manželství venkovanů vypadala; případ tak neobvyklý, že jeden ze soudců o něm napsal dokonce knihu. Nebyl to nikdo jiný než Jean de Coras, rodák z kraje, vynikající právník, autor latinských komentářů o civilním i kanonickém právu, a navíc humanista. Svě dílo nazval *Arrest Memorable* (Paměťihodný rozsudek) a shromáždil v něm důkazy, formální argumenty a rozsudky související s aférou a doprovozdil je vlastním komentářem. Jde, napsal, ne o komedii, ale o tragédii, i když její aktéři jsou skuteční vesničané, „lidé mrzíci a nízcí“. Kniha byla napsána francouzsky a během šesti let byla vytištěna pětkrát a do konce století se dočkala ještě několika vydání francouzských i latinských.⁶¹

Corasovo dílo o případu Martina Guerra kombinuje rysy právního textu a literárního díla a zavádí nás do tajného světa emocí a tužeb venkovanů. Nevadí mi, že to je výjimečný případ, naopak, diskuse o věcech vymykajících se z běžného průměru leckdy dává vyniknout motivacím a hodnotám, které jsou v běžném životě také přítomny, ale zaniknou bez povšim-

* Ve feudální Francii plnily parlamenty úlohu regionálních sněmů a odvolacích soudních instancí (pozn. překl.).

nutí. Mohu, myslím, ukázat, že dobrodružství tří mladých venkovanů nejsou tak vzdálená běžnějším zkušenostem jejich sousedů. Mohu, myslím, rovněž ukázat, jak historie, o níž by bylo možno si říci, že by stačila pro lidová vyprávění – a skutečně byla v této formě tradována –, poskytla materiál i pro „sto a jednu pěkných poznámek“ našemu soudci. Ráda bych se dokonce odvážila předestřít hypotézu, že jsme svědky vzácné identifikace mezi osudem venkovanů a lidí vzdělaných, bohatých a z dobrého rodu.

Pokud jde o prameny, vycházela jsem z *Arrest Memorable* od Corase z roku 1561 a ze stručné *Historia* Guillaumea Le Sueura, vydané téhož roku. Je to nezávislý text a autorem je jiný soudce činný v případě; minimálně na dvou místech tam najdeme podrobnosti, které v Corasovi nejsou a které jsem si ověřila v archivech.⁷¹ Texty Corase a Le Sueura jsem vzájemně doplňovala, třebaže tam, kde se rozcházel, jsem dávala přednost Corasovi, jenž byl přece jen do případu zasvěcen blíže. Protože protokoly z výslechní k procesu chybějí (procesní akta u soudního dvora v Toulouse jsou před rokem 1600 neúplná), hledala jsem v registrech rozsudků soudního dvora, abych našla další informace o procesu a o praktikách a zvyklostech soudců. Při sledování životní cesty našich hrdinů jsem nahlížela do notářských zápisů z řady vesnic diecézí Rieux a Lombez. Když se mi nepodařilo najít hledaného muže (či ženu) v Hendaye, Sajas, Artigatu nebo v Burgosu, snažila jsem se dle svého nejlepšího vědomí a svědomí objevit v jiných pramenech svět, který mohli svými očima vidět, a najít reakce, které mohly být jejich. Proto zde, milý čtenáři, nabízím částečně i svou vlastní invenci, ale dlužno říci, že vždy takovou, při níž jsem pozorně naslouchala hlasu minulosti.

I

Z HENDAYE DO ARTIGATU

V roce 1527 rolník Sanxi Aguerre, jeho žena, jeho malý synek Martin a jeho bratr Pierre opustili rodinný statek ve francouzském Baskicku a odstěhovali se do vsi ve hrabství Foix, vzdálené tři týdny pochodu.

U Basků to nebyla věc právě běžná. Ne že by se lidé z Labourdu tak drželi rodné hroudy, ale když už se rozhodli někam cestovat, pak směřovali častěji na druhý břeh Atlantiku, na Labrador, kde lovili velryby. A když se rozhodli odejít ze svého kraje nadobro, pak překročili Bidassoa a odešli do španělského Baskicka nebo dokonce směřovali dále do nitra Španělska, a ne na sever. Jinak byli emigranti na rozdíl od Sanxiho Aguerre většinou mladší synové rodin, kteří už nechtěli zůstat pod rodičovskou střechou. Domy otců byly v očích baskických vesničanů velice důležité a nesly jméno, které pak převzal dědic a jeho žena: „nechají si říkat pánové a paní z domu toho a toho, byť by to byla i pouhá ohrada pro prasata,“ poznamenává vesničanům nepříliš nakloněný glosátor.¹¹

Dům Sanxiho Aguerre ovšem žádná ohrada pro prasata nebyla. Stál v Hendaye, vesnici na španělských hranicích, jež se skládala „jen z několika domů“, ale okolo ní se rozkládaly rozlehlé obecní pozemky. Obyvatelé vesnice, sevřené mezi

hory, řeku a moře, chovali dobytek, lovíli ryby a věnovali se zemědělství. Na jílovité půdě se z obilovin dařilo jen prosu, ale naopak se výborně hodila k pěstování jablem. Jílu zase bratři Aguerrovi využívali k provozování cihelny. Jistě, život v Labourdu nebyl snadný, měl však i své světlé stránky, alespoň z pohledu návštěvníků: mimořádná krása vesnic; radosti i strasti lovu vorvaňů, dělení kořisti, dovádění mužů, žen i dětí ve vlnách. „Lidé z celého toho kraje jsou velmi veselí... stále připraveni se smát, žertovat, tančit, muži i ženy,“ jak nám praví text z roku 1528.²¹

Přesto se Sanxi Aguerre rozhodl odejít. Možná jej k tomu přiměla neustálá hrozba války, která se vznášela nad krajem: Baskicko a Navarra byly už po léta jablkem sváru mezi Francií a Španělskem a tento pohraniční kraj trpěl často konflikty mezi Františkem I. a císařem Karlem V. V roce 1523 císařské jednotky pronikly přes Hendaye a zpusťily Labourd. V roce 1524 udeřil nebyvalou silou mor. A právě příštího roku se narodil Martin, první Sanxiho dítě. Možná měl odchod osobní motivaci, hádku mezi Martinem a jeho otcem, „starým pá-nem“ (*senior echekojaun*, jak se mu říkalo, z čehož plyne, že byl nesjpiš ještě naživu), nebo i s někým jiným; anebo iniciativa vzešla od Martinovy matky, protože baskické ženy byly pokládány za odvážné a jejich slovo platilo.

V každém případě se však Sanxi sbalil a odešel. Vzal s sebou vlastní rodinu i mladšího, dosud svobodného bratra. Otcovský dům zůstal v Hendaye, jednoho dne ho Martin zdědí. I kdyby byl chtěl, neprodal by Sanxi rodičovský statek snadno, neboť *Fors*, čili zvyklosti kraje Labourd, zakazovaly zcizovat otcovské statky s výjimkou případů mimořádné nouze, a to ještě musela souhlasit celá širší rodina.⁴¹ Na druhé straně mohl volně disponovat se vším, čeho sám nabyl („*acquêts*“),

a Sanxi rozhodně neodcházel do nového působiště s holýma rukama.

Cesty, kterými se naši vystěhovalci vydali na východ, byly velmi frekventované. Procházely oblastí, kde se po staletí obchodovalo mezi Pyrenejemi a rovinami, jež zažívaly hospodářský rozkvět zejména od doby, kdy se Toulouse stalo centrem, okolo něhož se točil život celého kraje.⁵¹ V oblasti vymezené řekami Save a Ariège, jež se měly stát i hranicemi nové existence našich hrdinů, se neustále pohybovaly vozy naložené barvířským borytem, surovou vlnou i vlněnou přízí, dřevem, obilím, vínem a ovocem. Nemohli nepotkat obchodníky a překupníky cestující na místní jarmarky a trhy, pastevce ženucí v létě hovězí dobytek nebo ovce do hor a v zimě zase svádějící stáda k přezimování do údolí, poutníky, kteří se vydali ke stále populární svatyni Santiago de Compostella, mladíky, jež nechali za zády rodnou vesnici a vydali se do ulic Toulouse nebo jinam. Nakonec, ať už to bylo dávné rozhodnutí nebo z náhlého popudu, se zastavili v Artigatu, vesnici uprostřed rozlehlé roviny na úpatí svahů Pyrenejí, jen několik hodin jízdy na koni z Pamiers.

Artigat se rozkládal na obou březích říčky Lèze. V porovnání s Ariège na východě a s Garonnou na západě šlo o bezvýznamný vodní tok, přesto se dovedl, zejména zjara, pořádně rozbourit a zpusťit své okolí. Na pozemcích a pahorcích okolo řeky žilo asi šedesát až sedmdesát rodin, které kromě prosa z Labourdu, které Sanxi dobře znal, pěstovali navíc obilí a vinnou révu a chovali krávy, kozy a hlavně ovce. V Artigatu žilo i několik řemeslníků: podkovář, mlynář, švec, krejčí; možná se tam také tkala vlna jako v sousedním městysu Le Fossat. Pravidelně se tam konaly trhy a členové rodiny Banquelsů se prohlašovali za „obchodníky“, i když doba slavných

středověkých jarmarků už byla pouhou vzpomínkou a většina místního obchodu se přesunula přes Le Fossat. Okolo roku 1562, respektive dříve, než do Artigatu přišli Aguerrové, měla vesnice i svého notáře; v každém případě však notář z Le Fossatu objížděl pravidelně okolní vesnice, aby sepisoval potřebné smlouvy.

Aguerrovi si museli okamžitě všimnout ekonomických vazeb, které spojovaly Artigat se sousedními vesnicemi a městečky. Nejvýznamnější byla obchodní výměna s vesnicí Pailhès vzhůru po proudu, s Le Fossatem dolů po proudu a městečkem Carla na pahorku směrem na západ. Oblast intenzivní výměny sahala po proudu až po Saint-Ybars, na východ až do Pamiers, a na pyrenejské straně až po Mas-d'Azil. Jean Banquels z Artigatu pronajal na dobu šesti let jednomu sedlákovi z Pailhès kobylu. Jeden obchodník z Le Fossatu pronajal voly dvěma rolníkům z Carly, a ti mu měli zaplatit obilím později v září na trhu v Pamiers. Jehannot Drot, rolník z Artigatu, se vydával každou zimu do Le Fossatu, aby prodal vlnu svých ovcí. Podepsal smlouvu a dostal hotové peníze, v květnu se pak vrátil a přivezl vlnu. Jiní prodávali surovou vlnu obchodníkům v Pamiers. Jeden dělník z Carly uzavřel jakousi smlouvu o spolupráci s jistým obchodníkem ze Saint-Ybars týkající se třiceti ovcí („gasailhe“): dělník bude zajišťovat na své náklady pro ovce obživu a pastvu; náklady na výpas a zisky se rovněž rozdělily mezi oba společníky. James Loze z Pailhès uzavřel s jedním obchodníkem z Pamiers smlouvu na padesát dvě ovce: rozdělili si náklady i zisk; vlna se po ostrhání ovcí dodávala do Pamiers a Pailhès za ni dostával sůl. Rovněž tak obíhaly obiloviny a víno, ať už jako nájmy placené v naturáliích, nebo když za ně venkované nakupovali v Pamiers a v Le Fossatu⁷].

Tento malý svět kypící aktivitami nemohl být Aguerrovým zcela neznámý, vždyť směna mezi městy a vesnicemi existovala i v Labourdu. Základním rozdílem oproti baskickému kraji však bylo, že pozemky se postupovaly dědictvím i koupí. Zde, v rovině na úpatí Pyrenejí, se neurození o neporušitelnost otcovského dědictví starali jen málo. Okolo Artigatu málokdy zvýhodňovala závět jedno dítě na úkor ostatních, dcery dostávaly věno a dědictví se dělilo na tolik dílů, kolik bylo synů, i kdyby jich bylo třeba pět; když nebyli mužští dědici, byl majetek rozdělen mezi dcery. Někdy se také dva bratři nebo švagři rozhodli obdělávat půdu společně, anebo jeden z bratrů z vesnice odešel a nechal svůj díl jinému dědici; častěji však, jak z pozemkových knih z Artigatu XVI. století vyplývá, si dědici pozemky rozdělili a žili jedni vedle druhých. Když se domácnost rozrostla a čítala dvě generace vdaných a ženatých lidí, pak se tu neuplatnil baskický model, starý pán a nový pán, ale kombinace ovdovělý rodič (nejčastěji matka) a jedno z vdaných či ženatých dětí.⁸ Je tedy jasné, že majetek bylo možno občas i prodat a že prodeji bylo kladeno do cesty méně překážek než v Labourdu. Víme například, že jistý kněz z Le Fossatu prodal zahradu obchodníkovi a jako důvod uvedl, že musel během posledních osmi let živit své staré rodiče. Podobně Antoine Basle z Artigatu postoupil za skrovnou sumu 35 liber „čtvrtinu svého majetku a následnictví krbu po svém otci Jacquesu Basleovi“ muži ze sousední osady, a v roce 1528 prodali bratři Caldeyrové šest sétérees* půdy bratrům Grosovým z Mas-d'Azil, kteří se pak přestěhovali do Artigatu.⁹

* Stará plošná míra, v různých krajích se lišila. Průměrná hodnota se uvádí 0,17025 aru (pozn. překl.).

Tento občasný prodej *propres*, jak se říkalo zděděnému majetku, však neznamenal, že by obyvatelé břehů říčky Lèze byli ke svým pozemkům méně vázáni. Jestliže Baskové dávali jména svým domům, obyvatelé Artigatu a sousedních vesnic pojmenovávali své pozemky. Celé pásy pozemků náležejících k Artigatu nesly jména rodin z kraje: Banquelsů, ne daleko od středu obce, Rolsů na západě, Fustié při březích Lèze, kde žil mlynář Fustié. Pole, role i vinice měly však i pomístní jména, která je nějak charakterizovala, a ta si zase mohli jejich majitelé připojit ke svému jménu.^{10]}

Ovšem v Artigatu, a možná více než v Hendaye, se tato identifikace rodiny a půdy řídila ekonomickou a sociální strukturou vesnice. Na vrcholu stály blahobytné rodiny jako Banquellové a za nimi hned Rolsové, kteří měli několik pozemků, z nichž některé obdělávali sami a jiné pronajímali za pevný plat a část úrody pachtýřům. Právě tito lidé si kupovali od biskupa v Rieux každý rok právo vybírat v Artigatu církevní požitky a stáli v čele zdejších farníků. Stýkali se s nejlepšími neurozenými rodinami kraje, z okruhu urozených byli ovšem vyloučeni: s Lozeovými z Pailhès, s Boëriovými, obchodníky a venkovskými ševci z Le Fossatu, s du Fau, notáři ze Saint-Ybars. Na opačném konci společenského žebříčku se nacházel Bernard Bertrand a jeho žena, kteří měli jen šest sétérees, aby uživilí sebe a svých šest dětí; ovčák Jehannot Drot, který si, když byly časy opravdu tvrdé, byl nucen půjčovat i víno a obilí; a bratři Faurové, pachtýři, kteří měli u majitelů pozemků takové dluhy, že se věřitelé museli obrátit na soud.^{11]}

Avšak žádný obyvatel Artigatu, ať už měl majetek velký nebo malý, neplatil žádnému urozenému pánovi dávky ani pro něj nekonal robotu. Všichni byli „svobodní a alodiální“, na což byli nemálo hrdí. Více než století nebyly ve vsi pozem-

ky patřící nějakému šlechtici; jistý Jean d'Escornebeuf, pán na Lanoux, západně od Artigatu, koupil pozemky až po příchodu Aguerrů, ale byl nucen platit berni jako první příšlý rolník. Ve vsi byla celá správa a spravedlnost – na vyšší, střední i nejnižší úrovni – v rukou obyvatel obce samých nebo krále, zastupovaného v první instanci soudcem v Rieux, několik hodin cesty koněm v Artigatu, nebo královským soudcem v Toulouse, zatímco odvolání řešil soudní dvůr v témže městě. Na nižším stupni justičního aparátu stáli tři nebo čtyři konšelé z Artigatu, místní notáblové, kterým soudce z Rieux uděloval každý rok právo nosit jako odznak úřadu červenobílou pokrývku hlavy. Ti vykonávali právo ve všech věcech týkajících se zemědělství, zejména pokud šlo o obecní pozemky, určovali datum vinobraní; v případě úmrtí sepisovali majetek, trestali šizení na míře a váze. V jejich pravomoci bylo i hlídání vězňů a udržování veřejného pořádku – stíhání případů rouhání a rvaček. Pravidelně také svolávali obecní shromáždění složené z mužů vesnice.^{12]}

Tento systém se Auguerrovým, kteří přicházeli z kraje, kde šlechtická moc byla slabá a kde měli farníci právo se svobodně scházet a sami ustanovovat zřízení obce, jistě líbil. Kdyby se byli usadili jen trochu proti proudu, v Pailhès, kde sídlili Villemuové, páni na Pailhès a kapitáni hradu ve Foix, všechno by se bylo odehrálo jinak.^{13]} Aféra Martina Guerra by se nebyla mohla odehrát tak, jak se odehrála, pokud by feudální pán nebo jeho zástupci byli měli právo zasáhnout. V situaci, v jaké byli, však Artigatští mohli spoléhat jen na pomluvy a tlak sobě rovných lidí.

Odhlédneme-li od těchto specifických svobod, tvořil Artigat nezřetelně vymezenou a různorodou jednotku. Z jazykovědného hlediska se vesnice nacházela na rozhraní odlišných

nazál a likvid Gaskoňska a Languedoku. Geograficky patřila do rámce hrabství Foix, ale s Pailhès a s několika dalšími obcemi náležela administrativně k Languedoku. Artigat sice ležel blízko Pamiers, kde sídlil biskup, ale přesto byl součástí vzdálenější diecéze v Rieux. Rektora hlavního farního kostela, Saint-Sernin-d'Artigat, jmenovali kanovníci od svatého Štěpána z ještě vzdálenějšího Toulouse; farář v Bajou, ještě menší farnosti, která spadala pod jurisdikci Artigatu, byl jmenován kapitulou sídlící rovněž v Toulouse. Když vykonávali své povinnosti zemědělců, pastýřů, když se obraceli na soud nebo uspokojovali své náboženské potřeby, byli obyvatelé Artigatu nuceni přecházet řadu hranic a také se smířit s různými jmény: byli zároveň Gaskoňci, obyvatelé hrabství Foix i Languedoku.^{14]}

Do této vesnice tedy Aguerrové přišli. Usadili se na východ od Lèze, zakoupili pozemky (možná zděděné pozemky, propres, od některého starousedlíka) a založili cihelnu stejně jako v Hendaye. Po určitou dobu bydleli oba bratři pod jednou střechou a vedlo se jim dobře – „byli docela bohatí na lidi skromného původu“, napsal o nich Guillaume Le Sueur. Jejich pozemky se pomalu rozrůstaly k pahorkům u Bajou a k taškám a cihlám přibývalo pěstování obilí, prosa, vinné révy a chov ovcí.^{15]}

Aby byli „přijati“, museli převzít některé zvyklosti Languedoku. Z Aguerre změnili příjmení na Guerre; a pokud Pierre vůbec někdy užíval baskickou formu svého křestního jména Betrisantz, pak tady pomalu přestal. Sanxiho žena sice asi i nadále nosila košíky s obilím na hlavě, ale musela si do účesu vetknout jehlici a změnit ozdoby na spodničce, aby se nelišila od sousedek. Musela se smířit s tím, že tady ženy nemohou při mši vybírat almužny na záduší a také zastávat úřad zádušního starosty.^{16]}

Všichni se pochopitelně naučili plynule mluvit languedocským nářečím a museli se přizpůsobit světu, kde psané slovo hrálo významnější úlohu než v Hendaye. „Baskický jazyk,“ napsal de Coras, rada soudního dvora v Toulouse, „je velice nesrozumitelný a obtížný, a proto se řada lidí domnívala, že se ani nedá písmem vyjádřit.“ V Bordeaux byla sice roku 1545 vydána sbírka básní v baskičtině, ale v Labourdu byly úřední dokumenty a smlouvy sepisovány v gaskoňštině nebo ve francouzštině. Doma si Guerrovi vyřizovali své záležitosti ústně baskicky, španělsky nebo gaskoňsky. Aby mohli uzavírat smlouvy, museli v oblasti mezi Ariège a Garonnou často využívat služeb notářů. Ti své aktivity rozdělovali mezi několik malých městeček, a dokonce již před vydáním editku z Villers-Cotterêts, který tak stanovil povinně, sepisovali smlouvy francouzsky, tu a tam s nějakým okcitánským výrazem či způsobem psaní. Guerrovi se naučili psanému slovu natolik, aby mohli vést jednoduché účty, i když, stejně jako většina obyvatel Artigatu, neuměli ani číst, ani psát. Jak by také mohli, když v Artigatu nebyla škola ani učitel, který by je to naučil?^{17]}

Od doby, kdy se rodina usadila v Artigatu, se Guerrovi rozrostli. Sanxiho žena porodila několik dětí, ale dospělého věku se dožily jen čtyři dcery. Pierre Guerre se oženil a v souladu s baskickým zvykem, podle něhož nemohli ženatí bratři žít pod jednou střechou, se přestěhoval do vlastního domu v sousedství. Při té příležitosti došlo bezpochyby k dělení majetku. V roce 1538 se Guerrovi objevují ve smlouvě, z níž je patrné, jaký kus cesty za jedenáct let pobytu v Artigatu urazili: šlo o svatbu nejstaršího Sanxiho syna s Bertrandou de Rols, dcerou blahobytné rodiny z druhé strany Lèze.

Skutečnost, že Bertrandin otec pokládal toto spojení za

přijatelné, je dodatečným svědectvím o tom, že obyvatelé vesnice byli vůči nově příchozím relativně otevření. Groseovi přišli již dříve z Mas-d'Azil a prosperovali: spojili se s Blanquelsovými a byli jmenovány konšely. V rámci jurisdikce Artigatu se sjednávalo mnoho manželství, často mezi příslušníky dvou farností, jako v případě Rolsů a Guerrů, ale někdy bylo nutno hledat ženicha či nevěstu dále. Jeanne Banquelsová si přivedla pana Philippa du Faux ze Saint-Ybars, zatímco Arnaud de Bordenave si jel pro nevěstu a její matku až do vsi v diecézi Couserans. I když Baskicko bylo vzdálenější, příchozí odtamtud nebyli v diecézi Rieux zcela neznámí; tak v Palaminy, výše proti proudu Garonny, žili Bernard Guerra a jeho žena Marie Dabadia, oba nositelé prokazatelně baskických jmen. A byla snad náhoda, že Guarysové v Artigatu pocházeli z Labourdu?¹⁸⁾

Oba členové páru Rols-Guerre byli mimořádně mladí. Podle prací z historické demografie se jen málokdy čekalo, až budou snoubenci staří alespoň osmnáct let, a tak Martinovi bylo jen čtrnáct; pokud jde o Bertrandu, kdyby jí bylo v okamžiku sňatku tolik, kolik se později předpokládalo*, sňatek by byl podle kanonického práva neplatný. V každém případě Rolsovi i Guerrovi značně dychtili po uzavření tohoto svazku a farář v Artigatu, P. Jacques Boëri, který byl místního původu, jistě neměl důvody jim v tom bránit. Však také to Le Sueur později okomentoval, že „nejen velcí

* Ve stížnosti adresované soudci v Rieux Bertrande prohlašovala, že „jako mladá dívka, devíti či desítiletá, byla provdána za Martina Guerra, který byl také velice mladý, téměř stejného věku jako žadatelka“ (Coras, *Arrest*, s. 1). Ale v době konání procesu v roce 1560 byl Martin Guerre pokládán za pětatřicetiletého (s. 76), a vezmeme-li v úvahu počet let, po která žil podle svědectví se svou ženou, pak mu v době sňatku muselo být čtrnáct. A Bertrande nejspíš dosáhla puberty, jak předpokládám ve 3. kapitole.

páni, ale i lidé skromného původu si velice přejí své děti provdat či oženit co nejdříve, protože v nich vidí pokračování svého rodu“.¹⁹⁾

Ale touha po pokračování rodu nebyla jediným důvodem těchto předčasných manželství. Na váhu byl jistě přihazován i majetek a protislužby: cihelna rodiny Guerrových mohla v očích de Rolsů vážít jistě tolik jako Bertrandin bratr, chlapec vedle tolika děvčat, jimiž byli obdařeni Guerrovi. Svatební smlouva mezi Bertrandou a Martinem se sice nedochovala, ale na její obsah můžeme usuzovat podle tolika jiných, které se dochovaly. Obecně lze říci, že v tomto kraji mezi Garonnou a Ariège neznamenal uzavření svatební smlouvy rozsáhlé přesuny pozemkového majetku od jedné rolnické rodiny k druhé; většina majetku zůstala, jak již víme, zachována, aby mohla být rozdělena mezi syny. Dcery však dostávaly jako věno ekvivalent prodejní ceny řekněme vinice nebo menšího pole. V chudších rodinách se věno splácelo několik let. Bohatí lidé je vypláceli naráz a hotově a někdy připojili ještě kus půdy. Věno mladé Bertrandy spadalo pravděpodobně do této poslední kategorie: zaplacení zhruba 50 liber hotově a pozemku na západ od Lèze zvaného „Bonnelle“ (byl vedle ostatních pozemků Rolsových a Guerrovým se podle něho pak někdy říkalo i přízviskem Bonnelle), a to nepočítáme mobiliář a výbavu neodmyslitelně spjaté v tomto kraji se svatbou: postel vystlanou dostatečně vycpanými péřovými polštáři, košile, plátno, povlečení na postele, truhlu se zámekem a klíčem, a dvoje či troje šaty různé barvy.²⁰⁾

Svatební obřad se odehrál v kostele v Artigatu, kde byl pohřben Bertrandin dědeček Andreu a řada jeho předků. Poté se průvod vrátil do domu Sanxiho Guerra, kde měl nyní podle baskického zvyku žít mladý pán s pánem starým. Večer byl

pár po hostině odveden do Bertrandina svatebního lože. Sotva udeřila půlnoc, do pokoje vtrhli mladí hodovníci vedení Catherine Boëriovou, příbuznou faráře v Artigatu. Přinášela novomanželům „resveil“ (probuzení – pozn. překl.); tento nápoj bohatě okořeněný bylinami a kořením měl novomanželům zajistit vřelá objetí a hodně dětí.²¹

II

NESPOKOJENÝ VENKOVAN A JEHO
DOBRODRUŽSTVÍ

Ve svatebním loži se však neodehrálo nic ani tuto noc, ani v dalších osmi letech, které následovaly. Martin Guerre byl impotentní; svazek byl „prokletý“.¹

Možná to nebyl první Martinův neúspěch. Jistě nebylo snadné pro chlapce z Labourdu vyrůstat v Artigatu. Především se zmítal mezi dvěma jazyky: baskičtinou svých rodičů a jazykem, kterým mluvili lidé, s nimiž se setkával v cihelně, při vinobraní a na mši. Někdy musel, představujeme si, utíkat s chlapci z vesnice – dospělí si stěžovali na uličníky, kteří trhali hrozny na vinicích. A nemusel si vyslechnout úsměšky od svých kamarádů kvůli křestnímu jménu Martin? V Hendaye bylo dost časté, ale v Artigatu bylo osamocené mezi samým Jehan, Arnaud, James, Andreu, Guillaume, Antoine, Pey a Bernard. Jméno Martin tu dávali oslům a podle místní tradice říkali ovčáci Martin medvědu, když se s ním setkali v horách.²

U Guerrů narážel mladý pán ne na jednu, ale hned na dvě mužské osobnosti, které byly, jak ještě uvidíme, pro jeho život důležité. Byl obklopen samými děvčaty, mladšími než on sám, sestrou Jeanne a třemi dalšími, a také sestřenicemi, dcerami

Pierra Guerre – samé holky; a sotva se mu začal v poklopci rýsovat penis, už mu do života vstoupila další dívka, Bertrande de Rols.

Sanximu Guerrovi by jistě nepřišlo na mysl, že by jeho syn mohl mít problémy s konzumací manželství. Možná ve vsi odsuzovali uspěchaný sňatek, protože příliš mladý chlapec nemá ani dost prostředků, ani dost rozumu, aby mohl založit rodinu, a také protože – podle názoru šestnáctého století – vodnaté a řídké tělesné „šťávy“ dospívajícího těla nestačí zahustit semeno, aby mělo sílu. Ale jakmile se ve stydké krajině objevilo ochlupení, předpokládalo se, že se přirozená vášeň sama probudí, ba že jí bude až přemíra.

Ze začátku asi Martin a jeho rodina doufali, že impotence pomine. V Baskicku zvyk mladým mužům dovozoval, aby „svobodně vyzkoušeli ženy... , než si je vezmou a aby si je brali jako na zkoušku“. Dalo se to pokládat za jakési ověření sexuálních schopností. Ale Martin již dorůstal ve velkého a štíhlého muže, čilého, jak to odpovídalo pověsti Basků, a vynikal v šermu* a v tělesném cvičení. Bertrande se změnila v okouzující mladou ženu. Přesto se nic nestalo. Bertrandina rodina na dceru naléhala, aby od Martina odešla. V případě, že manželství nebylo do tří let po svatbě naplněno, mohlo být rozloženo: podle kanonického práva byla Bertrande volná a mohla si hledat jiného partnera.³¹

Bylo to ponižující postavení a vesnice to rodině jistě dávala pocítit. Manželský pár, kde nebylo po určité době patrné těhotenství, byl jako stvořený pro terč posměšných popěveků, jimž se v okolí Pamiers říkalo „caribari“ nebo „calivari“. Mladí

* Začátkem šestnáctého století nebyl šerm ještě elegantní hrou vyhrazenou šlechtě. Existovala i vesnická verze tohoto sportu.

lidé, kteří se měřili a zápasili s Martinem, si mohli namalovat tváře, obléknout se za ženy a přicházet ve skupinách před dům Guerrových, bouchat na vinné sudy, zvonit na zvonky a harašit meči.⁴¹ Byla to hanba.

Martin byl očarován. Jak později Bertrande řekne, byli „jati“ kouzly jedné čarodějnice žárlící na Guerrovy a jejich svazek s Rolsovými, takže nemohli své manželství naplnit.* Pokud postupovali tak, jak bylo zvykem v Labourdu i v hrabství Foix, pak bezpochyby nejednou navštívili některou z léčitelů, kterých si lidé vážili pro jejich moudrost. Nakonec se po osmi letech „jako zázrakem objevila“ stará žena, „kterou snad seslalo samo nebe“, a poradila jim, jak se z kouzel vymanit. Kněží za ně nechali číst čtyřikrát mši a dali jim jíst hostie a poplamenice. Martin manželství konečně naplnil; Bertrande hned otěhotněla a porodila synka, kterého pokřtili po dědovi Sanxi.⁵¹

Bohužel, věci se pro novopečeného otce nijak nezlepšily. Jestliže můžeme na stav mysli Martina Guerre usuzovat ze způsobu, jakým strávil dalších dvanáct let života, pak můžeme říci, že kromě šermu a cvičení nebylo v Artigatu asi příliš věcí, které by ho vábily. Problémy se sexem po letech impotence, dlouhá řada sester, které právě dorůstaly do věku na vdávání, úloha dědice ještě zvýrazněná narozením syna Sanxiho, to vše ho příliš tížilo. A navíc, v baskické rodině bývaly vztahy mezi starým a mladým hospodářem leckdy delikátní; můžeme si představit, jak to asi vypadalo mezi autoritativním otcem, jako byl Sanxi, a jeho vzpurným synem.

* Zatímco dnes se vina za mužovu impotenci nejčastěji svaluje na jeho dominantní manželku, v XVI. století se hledala vina u jiné ženy, mimo manželský pár.

Martin snil o jiném životě, daleko od polí s plosem, cihelny, hospodářství a manželství. Trochu cestoval. Vydal se na východ do Pamiers na biřmování a určitě tam byl i při jiných příležitostech, a na západ se dostal do Mane na Salatu, kde se spřátelil s hostinským.⁶¹ Ale vždycky se musel vrátit do Artigatu. Vesnická společnost měla ovšem instituce, které mladým lidem sloužily jako ventil k vypouštění přebytečné páry a umožňovaly jim uniknout načas povinnostem rodinného života. V Baskicku to byl lov vorvaňů. Martin o něm jistě slychal vyprávět od rodičů a strýce. V Pyrenejích a na pláních se ovčáci mohli stěhovat se svými stády, jak to báječně ukázal E. Le Roy Ladurie v případě Pierra Mauryho de Montaillou.⁷¹ Avšak první cesta byla pro obyvatele hrabství Foix nedosažitelná z důvodů praktických. A druhá byla vyloučena ze společenských důvodů: nehodila se pro člena jedné z předních rodin v Artigatu. Lidé, kteří vodili pást stáda ovcí do hor, už nenesli odpovědnost za uvádění vlny na trh, za prodej a všechna ta jednání, která se odehrávala v údolí Lèze.

Byly i jiné cesty? V Le Fossatu byla škola: chodil do ní mladý Dominique Boëri a chystal se studovat na univerzitě právo. Byly zde vojenské jednotky, do nichž František I. najímal mladé muže v Languedoku stejně jako v jiných provinciích. V Labourdu sloužil jeden Aguerre v královské armádě. Dokonce i ctihodný notář v Mas-d'Azil snil o vojenské kariéře a čmáral si obrázky vojáků štěstěny do svých registrů. A konečně tu bylo Španělsko, kam odcházeli muži z diecéze Rieux každý rok. Pey del Rieux ze Saint-Ybars, „po zralém uvážení rozhodnut odejít do země španělské za obživou“, sepsal před odjezdem závěť, aby jeho sestra mohla zdědit jeho majetek, kdyby zemřel. François Boncase z Lanoux odejel i se ženou do Barcelony, ale v některých smlouvách manžel uvádí, že jeho rodi-

če poskytnou jeho ženě příbytek a zaopatření, kdyby hned po se hned po svatbě rozhodl odejet do Španělska.⁸¹

Kolik jen to bylo možností, jenže Sanxi Guerre by svému synu Martinovi jistě nebyl dovolil ani jedinou. Ale v roce 1548, když byl malý Sanxi dosud kojeneček a Martinovi ještě nebylo ani čtyřadvacet, se stalo něco, v důsledku čehož už byl souhlas starého pána zbytečný. Martin „ukradl“ otci menší množství obilí. Protože všichni žili pod jednou střechou, ukazuje tento „lup“ nejspíš, jaký asi boj o moc se mezi oběma dědici odehrával. Faktem však je, že krádež, a zvláště v rámci rodiny, byla podle baskického kodexu neomluvitelným zločinem. „Baskové jsou věrní,“ napsal později soudce Pierre de Lancre; „věří, že krádež svědčí o mrzkosti ducha a slabosti a nízkosti srdce a že ji lze omluvit toliko nejvyšší nouzí.“ Martin Guerre se ocitl v neudržitelné situaci. „Ze strachu před otcovskou přísností“ opustil své dědictví, své rodiče, svého syna i svou ženu a po léta o něm nikdo neslyšel.⁹¹

Bylo by zajímavé vědět, jestli se Martin Guerre nevydal opačným směrem cestou, kterou jeho otec prošel před dvěma desítkami let, a zda nenavštívil Labourd. Jeho postavení dědice bylo poněkud zpochybněno a možná se chtěl vyhnout svým bratrancům Aguerřům, kteří na něj mohli upozornit jeho rodinu. Snad chtěl aspoň spatřit svou zem a vlny omývající její břehy. Víme však jistě, že přes Pyreneje dorazil do Španělska, naučil se kastilsky a uchytil se v Burgosu jako lokaj v domě Franciska Mendozy, kardinála římské církve.¹⁰¹

V roce 1550 byl Burgos prosperujícím městem: měl asi 19 000 obyvatel a stále ještě byl obchodní metropolí Kastilie, střediskem obchodu s vlnou a zastávkou na cestě poutníků do Santiaga de Compostella. Právě toho roku měl být jmenován

biskupem zdejší nádherné katedrály Francisco de Mendoza y Bovadilla, bývalý biskup v Corii, učenec a humanista, přítel Erasma Rotterdamského a de Vivese, dokud žili, od roku 1544 kardinál a císařův straník na Tridentském koncilu. Don Francisco žil několik let v Itálii, kde byl pověřován církví i Karlem V. prvořadými politickými úkoly. V srpnu 1550 vyslal svého bratra Pedra de Mendozu, jenž byl *commendador* španělského rytířského řádu svatého Jakuba a kapitán španělské armády, aby katedrální kapitule předložil jeho pověřovací listiny. Pedro pravděpodobně dbal, aby v biskupském paláci za Franciskovy nepřítomnosti proběhlo vše hladce.^{11]}

A právě v tomto paláci se mladý venkovan z Artigatu stal lokajem.* Ze svého místa na konci společenského žebříčku se nyní díval na svět významných mužů, kanovníků urozeného původu, velkkoobchodníků z Ayuntamiento de Burgos, jezuitů, kteří sem přišli teprve nedávno, a dalších lidí, jež přicházeli a objevovali se v biskupském příbytku. Pozoroval nádherný rituál v katedrále, který ostře kontrastoval s prostotou vesnické mši farnosti Artigat nebo Bajou. Chodil rušnými ulicemi města s kordem po boku a nosil livrej jednoho z nejvýznamnějších domů Španělska.

Jestlipak se mu někdy zastesklo po vsi, kterou nechal za zády, a svěřil se se svou minulostí zpovědníkovi?

* De Coras říká: „Tento Martin Guerre, jenž se jako mladík vydal do Španěl, kde sloužil u kardinála burgoského a poté jeho bratra jako lokaj.“ (s. 137) Francisco de Mendoza však ve svém biskupství sídlil až od roku 1557, a právě toho roku Martin z Burgosu odešel.

Předpokládala jsem, že byl lokajem v paláci v Burgosu ještě předtím, než přišel Francisco. Je možné, že sloužil v kardinálově domě v Římě a v Sieně – což by bylo Martina Guerra podnítilo ještě k delší řadě novinek –, ale o pobytu v Itálii nenajdeme zmínku ani u de Corase, ani v latisnském vyprávění od Le Sueura.

Později Martin přešel do služeb kardinálova bratra Pedra, který si musel všimnout jeho tělesné zdatnosti a chtěl ho za vojáka. Tažení zavedlo Martina do Flander a tam sloužil ve sboru, který pak Filip II. poslal proti Francouzům u Saint-Quentinu. Je možné, že ho nikdy ani nenapadlo, že se provinil zločinem urážky majestátu; ale asi také nikdy nepomyslel na návrat do Francie.

Během bojů (buď v lehké jízdě pod velením svého pána Pedra, nebo jako pěšák) přežil Martin první dni ostřelování pikardského města bez škrábnutí. Pak přišel 10. srpen, den svatého Vavřince, kdy armády Filipa II. obrátily na útěk francouzské jednotky, které přispěchaly na pomoc obleženému městu, zmasakrovaly spoustu vojáků a ještě více jich zajaly, mezi nimi i francouzského konetábla. „Získali jsme velkou kořist, zbraně, koně, zlaté řetězy, stříbro a další věci,“ poznamenal si jeden španělský důstojník do svého deníku. Pedro de Mendoza získal dva zajatce a vymohl na nich výkupné ve výši 300 écu. Avšak Martina Guerra trefila do nohy střela z francouzské arkebuzy. Nohu mu amputovali. Po hbitosti a čilosti Martina Guerra bylo veta.^{12]}

III

ČEST A TVRDOHLAVOST
BERTRANDY DE ROLS

V době, kdy začínal dobrodružný život Martina Guerra, bylo jeho ženě Bertrandě necelých dvaadvacet let. I tato „krásná mladá žena“ mohla na minulost pohlížet s jistou lítostí.

Pokud je nám známo, Bertrande prožila dětství minimálně ve společnosti svých bratrů a u matky, od níž se učila tkát a ostatním ženským pracem. V Artigatu a v okolních vesnicích dávali občas dcery do jiných domů – známe případ ženy obchodníka z Le Fossatu, která odkázala své šaty služce –, ale v rodinách jako byla Bertrandinina pomáhaly dcery udržovat chod domácnosti, dokud se nevdaly.¹⁾

A pak se jí ani nedostalo příležitosti zatančit si v Artigatu 15. srpna na svátek Panny Marie za zvuku houslí s některým vesnickým chlapcem, který by se jí dvořil, a už se vdává za Martina. Je pravděpodobné, že již „poznala své květy“, jak se tehdy říkalo menstruaci, protože jinak by příbuzní nebyli dovolili přinést jí o svatební noci „réveil“, nápoj plodnosti určený k usnadnění otěhotnění. Protože však byla příliš mladá odvedena pod cizí střechu, zakoušela tytéž obtíže jako Martin; také ona byla „očarovaná“, jak o léta později prohlásila před sou-

dem v Rieux. Je pravda, že když se čarodějnice rozhodly narušit spojení mezi manželkou a manželem, zaměřovaly svá kouzla na mužský úd.* Ale čáry mohou postihnout i ženu: v *Mal-leus maleficarum* (Kladivu na čarodějnice, pozn. překl.) inkvizitoři vysvětlují, že „dábel může zmást (ženiny) smysly, až se jí manžel zdá tak ohavný, že ani za nic nedovolí, aby do ní vstoupil.“²⁾

Bertrande by to asi byla řekla jinak, ale je jasné, že po určité době jí docela vyhovovalo, že nemohou mít sexuální styk. Když však na ni rodiče naléhali, aby od Martina odešla, rozhodně odmítla. Musíme se zde zastavit u některých charakterových rysů Bertrandy de Rols, které se projevovaly již od jejích šestnácti let: měla starost o svou pověst ženy, toužila po nezávislosti za každou cenu a konečně nezapomeňme na její vynalézavost a realismus, s jakými dovedla manévrovat v prostoru vymezeném svému pohlaví. Její odmítnutí prohlásit manželství za neplatné – což by jí bylo uvolnilo pro sjednání nového manželství rodiči – jí dovolilo vyvléci se z některých manželských povinností. Mohla tak prožívat léta dospívání ve společnosti mladších Martinových sester, s nimiž si výborně rozuměla. A navíc se mohla honosit svou ctností. Však také soudce de Coras bude mluvit o Bertrandině odporu, který kladla své rodině, právě slovy: „Tento postoj byl (jako prubířský kámen) velikým důkazem počestnosti řečené de Rolsově³⁾“; některé klepny z Artigatu by asi byly vyjádřily stejné pocity.

* Však také když de Coras komentoval Bertrandinu výpověď, předpokládal, že očarován byl jen Martin a popisuje jen kouzla zaměřená proti muži. Ženská neschopnost styku, říká, je dána přirozenými příčinami, například že žena „je ve svých intimních částech příliš stažená a úzká, takže není schopna přijmout mužský úd“ (*Arrest*, ss. 40–44). Ale to nebyl Bertrandin případ. Kanonisté se také málo zajímali o „okultní“ příčiny ženské neschopnosti (Pierre Darmon, *Le Tribunal de l'Impuissance*, Paris, Seuil 1979, s. 48–52).

Potom, když Bertrande byla již připravená, se „zázračně objevila“ stará žena, „kterou jako by seslalo nebe“, a pomohla jí kouzlo zlomit. Nakonec přivedla Bertrande na svět dítě, což byla událost, která ji (podobně jako jiné vesničanky, počátku jejichž manželství hvězdy přály mnohem více) uvedla do světa dospělých.

Bertrande znala tento svět od své matky, od své baskické babičky a od svých kmoter. Co jí nabízel? Především to byl svět, jehož formální struktura a veřejná identita byly výhradně domény muži. Předložka „de“ („z“), s níž se tak často setkáváme u jmen žen z Artigatu, rozhodně neznamenal, že by se venkované chtěli opičit po šlechticích, byl to pouze způsob vyjádření příslušnosti ve vesnické společnosti. Bertrande byla „de Rols“, tedy vlastně Rolsova, protože její otec byl Rols; Jeanne byla „de Banquels“ protože otec byl Banquels; Arnau-de „de Tor“, otec byl Tor. Na březích řeky Lèze byli dědici vždycky jen muži, jak jsme viděli, pokud ovšem rodinu nepostihlo to neštěstí, že měla samé dcery. Konšelé obce připouštěli ke svému jednání pouze muže, vdané ženy a vdovy byly svolávány jen proto, aby si vyslechly rozhodnutí.⁴¹

V každodenním životě, při práci na polích a v domácnosti, hrály však ženy důležitou úlohu. Vykonávaly typicky ženské práce, plely, prořezávaly vinici a stříhaly hrozny. Po boku svého manžela si pronajímaly a obdělávaly pozemky, stříhaly ovce a braly si „en gasailhe“, tedy do nájmu, krávy a telata. Jistá Maragille Cortallová, vdova ze Saint-Ybars, dostala do nájmu dokonce osmnáct ovcí, aby se o ně na svůj účet po dobu čtyř let starala „jako dobrý hospodář“. Ženy tkaly vlnu a pekly bochníky chleba, které pak prodávaly sousedům ve vsi. Ženy jako Marguerite řečená La Brugarsse z Carly půjčovaly menší sumy peněz, zatímco manželky a vdovy drobných ves-

nických obchodníků, jako například Bertrande de Gouthelas a Suzanne de Robert z Le Fossatu, prodávaly docela slušná množství obilí, prosa a vína. Vykonávaly samozřejmě povolání porodních babiček a vedle ranhojičů se samy také uměly starat o nemocné.⁵¹

Ženy závisely na dobré vůli svého manžela a pokud byly vdovy, pak svého syna. Zvyklosti Languedoku zaručovaly ženě, že dostane zpátky své věno, které do manželství přinesla, plus třetinu jeho hodnoty. Ve skutečnosti v Artigatu a v sousedních obcích svatební smlouvy na toto téma mlčí. Manželka má podle nich právo na mužův majetek jen v určitých, přesně vymezených případech, kdy jeho rodiče nebo matka chtěli žít s mladým párem. Většinu ustanovení najdeme v manželově testamentu. V nejlepším případě stanoví, že manželka bude moci užívat plodů jeho majetku, jen dokud bude žít „vdovskými“ (v některých závětech se dodává „a počestně“). Pokud k ní má manžel skutečně důvěru nebo si přeje se jí odměnit „za její věrné služby“, pak upřesní, že bude moci užívat jeho majetku, „aniž by musela komukoli skládat účty“. Pro případ, že se nedohodne s dědici, vtělí manžel do závěti dovětek v její prospěch: sedm septiers* obilí a jednu pipe** dobrého vína za rok, jedny šaty a pár střevíců a punčoch jednou za dva roky, dřevo na otop atd. V případě, že se znovu vdá, dostane celkovou sumu, asi paušální, většinou odpovídající věnu zvýšenému o jednu třetinu.⁶¹

Fungování toho venkovského světa ženu povzbuzovalo, aby rozvíjela nejen svůj talent hospodyně, selky a manželky, ale

* Stará dutá míra (asi 150–300 l) – pozn. překl.

** Stará dutá míra používaná hlavně pro tekutiny (asi 4–6 hl) – pozn. překl.

aby se naučila šikovně manipulovat muži a zvažovat, jestli je lepší zůstat vdovou nebo se znovu vdát. Manželka z Artigatu nikdy nemohla dosáhnout postavení Rose d'Espagne, paní na Durfortu, urozené dědičky, která kupovala pozemky a trápila pachtýře usdlé na východ od vesnice. Mohla však doufat, že se bude těšit respektu ostatních vesničanek a že ze svého vdovského stavu vytěží jistou neformální autoritu; že dostane čestný titul matrony a že bude moci svobodně dát svému čerstvě ženatému synovi vinici a krátké kalhoty všem svým vnukům i vnučkám.

Zdalo se, že se ženy dobře přizpůsobily systému, který byl zmírňován již tím, že matky a dcery tajně držely při sobě. Jako manželky činily svými univerzálními dědici své muže. Jako vdovy dávaly přednost synům před dcerami. Když je někdo nazval „bagasse“, tedy děvka, cítily to jako hroznou urážku a domáhaly se zadostiučinění. Jistá kurážná dáma z Le Fossatu pohnala před soud svou sousedku nejen proto, že ji uhodila kvůli nějaké historii s drůbežářem, ale hlavně proto, že jí spílala „do slepic“.⁷¹

V takových hodnotách Bertrande de Rols vyrůstala. Bez ohledu na zvraty osudu neprojevila Bertrande nikdy ani v nejmenším touhu z vesnické společnosti odejít nebo se z ní vyčlenit. Přesto šla vždycky svou vlastní cestou. Vliv na ni asi měl příklad tchyně, typické baskické matrony. Ty se často stávaly dědičkami a těšily se úplné autonomii, a tak není divu, že měly pověst „drzých“ žen a později rozmnožily řady „čarodějnic“.⁸¹

Sotva se mezi Bertrandou, nyní již matkou syna, a její tchyní vytvořil nový typ vztahu, Martin Guerre beze stopy zmizel. Byla to katastrofa. Dokonce i venkovany lačné klepů zmizení význačného člena jejich společenství zarazilo a mezi mladými páry zanechalo zneklidňující mezeru.

Pro Guerroy, kteří nebyli místní, to byl další skandál, na který bylo nutno co nejrychleji zapomenout. Martinovi rodiče zemřeli, aniž se syna dočkali. Starý Sanxi nakonec synovi odpustil; odkázal Martinovi majetek v Hendaye a pozemky v Artigatu. Místní notáři si uměli poradit s případem, kdy univerzální dědic byl „mimo tento kraj“; „pokud je mrtev a již se nevrátí“, jiní nastoupí na jeho místo. Během čekání měl být Pierre Guerre správcem majetku svého bratra a poručníkem neprovdaných Martinových sester.⁹¹

Během těchto let, pravděpodobně kolem roku 1550 zřejmě v důsledku prázdna po smrti starého Sanxiho, učinil Pierre Guerre nemálo, aby udržel vztahy mezi Guerrovými a Rolsovými a aby pomohl opuštěné Martinově ženě. Když ovdoověl a zůstal sám s dcerami, oženil se s Bertrandinou matkou, jež mezitím také ztratila manžela.* Jejich svatební smlouva patřila do zvláštní kategorie, kdy se spojovaly dvě domácnosti. Bertrandina matka přinesla určitě peníze, které jí zanechal zesnulý pro případ nového sňatku; Pierre se musel zavázat, že se bude starat o Bertrandu a jejího syna Sanxiho a bezpochyby se rozhodli majetek rozdělit. Sousední dům, kde žil starý pán s novým pánem, byl pravděpodobně pronajat s krátkým termínem splatnosti (nikdo nečekal, že by ho mladá Bertrande mohla za takových okolností udržovat) a Pierre Guerre se stal hlavou domácnosti složené hlavně z žen, ale na vlastní půdě.

* Coras neuvádí přesné datum tohoto sňatku Pierra Guerra s Bertrandinou matkou (s. 67–68), ale naše určení se zdá docela přijatelné. O Pierrových dcerách se nikdy nehovoří jako o sestřích nebo aspoň polovičních sestřích Bertrandy, takže se určitě narodily v předcházejícím manželství. A ať již zesnulý manžel ustanovil ohledně finančního zabezpečení Bertrandininy matky cokoli, měla zájem se znovu provdat již s ohledem na postavení své dcery.

Bertrandino postavení ztratilo v důsledku těchto událostí hodně ze svého lesku. Nebyla ani vdaná, ani vdova, a tak žila znovu u své matky. Ani vdaná, ani vdova byla nucena potkávat jiné ženy ve mlýně, v cihelně, při vinobraní. Zákon mnoho šancí na únik nedával. Od konce pontifikátu Alexandra III. ve XII. století církevní hodnostáři rozhodli, že žádná žena se nesmí znovu provdat, když je její muž nepřítomen, a to bez ohledu na délku nepřítomnosti, ledaže by měla bezpečné důkazy, že je mrtev. Ze dvou tradic občanského práva tak zvítězila ta přísnější, Justiniánova. Soudní dvůr v Toulouse se k ní přihlásil v roce 1557, když v jedné manželské při rozhodl: „Pokud je muž mimo domov, žena se nesmí znovu provdat: ledaže má důkaz o jeho smrti... A to ani tehdy ne, kdyby byl pryč dvacet i více let... A smrt musejí dosvědčit svědci svým místopřísežným prohlášením anebo musí být doložena jinými závažnými a zřejmými důkazy.“^{10]}

Jistě, venkované mohli zkusit zákon obejít (této možnosti se nikdy nezřekli) a vymyslet si třeba, že se dotýčný utopil nebo zahynul za války, anebo mohli prostě zákon ignorovat, zvláště když byl ve vsi kněz, který pro to měl pochopení. Ale Bertrande takové řešení odmítala. Její materiální zájmy ji poutaly k synovi, jenž se měl jednoho dne stát dědicem; navíc měla silný cit pro vlastní důstojnost a dobrou pověst. Netečná vůči nabídkám a nadbíhání žila krásná mladá žena (a všichni to později dosvědčili) „ctnostně a počestně“.^{11]}

Pracovala, vychovávala syna Sanxiho a čekala. V samotě jí možná byly oporou její čtyři švagrové a moudrá stařena, která jí kdysi poradila, jak se zbavit „kouzel“. Faráři, kteří nastoupili po Jacquesu Boërim, už nebyli místního původu a ve farnosti také vždy nesídlili; Bertrande se tak se svými starostmi mohla svěřovat jen svaté Kateřině, jejíž kaplička stála na hřbitově.^{12]}

Určitě však přemýšlela o svém životě, který se jí rozpadal na tři části, jak to později vyložila před soudci v Rieux: devět či deset let dětství, devět či deset let manželství, a roky čekání, jichž bylo, jak ještě uvidíme, asi tak osm.^{13]} A tak mladá žena, jejíž pohlavní život trval jen krátce, jež žila s manželem, který jí nerozuměl a bezpochyby se jí bál a v každém případě ji opustil, snila o manželovi a milenci, který by se vrátil a byl jiný. A v takové situaci se u ní v létě 1556 objevil muž, který o sobě tvrdil, že je tak dlouho pohřešovaný Martin Guerre. Tento muž byl předtím znám jako Arnaud z Tilhu řečený Pansette.